DOROMB

Közköltészeti tanulmányok
11.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2023

Készült a
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával
az Irodalomtudományi Intézetben

A borítón:
Petőfi emlékére készített rajzok Mendel Farkas *Versfűzéré*ből (1877)
és Lokody Antal versgyűjteményéből (1880-as évek)
Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár / Cluj-Napoca
(Ms. 3810. és Ms. 3029)

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti,* a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Technikai szerkesztő: Etlinger Mihály
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Kis Domonkos Dániel

Eötvös Loránd és a népzene

Báró Eötvös Loránd születése 175. évfordulója alkalmából

Hangosabban zúg a fenyves,
És az orsó cseng, pereg,
A citera szól közötte,
S az avúlt dal fölzeneg:
[…]
Mostan ez a kellő óra,
És ez itt a kellő hely,
Gondolom, hogy ajakimból
A kellő szó hangza el.

Heine: *Idyll*. Részlet, Eötvös Loránd fordításából.[1]

Eötvös Loránd, a tudós fizikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, egyetemi tanár, egyúttal a természet ismert fotográfusa és hegymászó is volt. Kedves nyaralóhelyén, a sexteni Dolomitokban, a Toblach (Dobbiaco) közelében, a mai Dél-Tirol (Trentino-Alto-Adige) autonóm régióban, a Höhlenstein-völgyben *(Landro-völgy, Valle di Landro),* 1438 méter tengerszint fölötti magasságban lévő *Schluderbach*ban közel negyven nyarat töltött, 1875-től 1914-ig bezárólag. A környék hegyeit járta, többek közt a Monte Cristallo csúcsait és az „ezerarcú" Cadin-csoportot. Talán a legnevezetesebb útja a Croda da Lago elérhetetlennek hitt csúcsának meghódítása volt kedves hegyivezetőjével, Michael Innetkoflerrel, 1884 nyarán. Egyik tisztelője pedig a Cadin második legmagasabb csúcsát róla

1 Részletek: Heinrich Heine, *Bergidylle*, *Aus der Harzreise*, ford. Eötvös Loránd. Kiadás: Kis Domokos Dániel, kiad., *Ahol virág, madár megértenek: Báró Eötvös Loránd versei és fordításai* (Budapest: Unicus Műhely, 2020), 142, 146.

nevezte el, mely máig hirdeti a „magyar báró", a „budapesti professzor" hegyek iránti szeretetét. De a hegymászásra alkalmatlan borongós napokat is igyekezett hasznosan és élvezetesen eltölteni:

> Ha rossz az idő, a báró rendesen beül a szobájába s mathematikai munkákon dolgozik. Szívesen hallgatja a zenét is, és ha egyáltalán nem lehet a szabadban tartózkodni, akkor összeszedi az egész vidék citerásait és dalosait s kórusban énekelteti velük a szép tiroli dalokat, melyek az ő szeretett hazájának dalaitól annyira különböznek.[2]

A *Vasárnapi Újság* híradása négy nappal később jelent meg, mint a német nyelvű tudósítás:

> De ha tartósan rossz az idő, a szobájában ül, és matematikai fizikán dolgozik, kimerülésig képleteket számol, ahogyan két évvel ezelőtt a Budapesti Műegyetemen dolgozó kollégájával, Schuller professzorral. Ha beköszönt az este, és az egész napos esős idő nem engedi a szabadban való sétálást, akkor a báró professzor felkutat mindenkit, aki énekelni tud, és tiroli dalok és jódli éneklésére buzdítja őket; vagy táviratozik minden községbe citerásokért és énekesekért azért, hogy az Alpok csodálatos dalaival örömet szerezzen magának és másoknak is, amely dalok magyar hazája és annak zenéjéhez képest egy egészen más világot képviselnek.[3]

A német szöveg szerint:

> Ist aber das Wetter beharrlich schlecht, dann sitzt er auf seinem Zimmer und arbeitet an mathematischer Physik, rechnet Formeln bis zur Erschöpfung wie vor zwei Jahren mit seinem Collegen Professor Schuller vom Budapester Polytechnicum. Und wenn nun der Abend einbricht und nicht gestattet, sich im Freien zu ergehen, sondern regnend fortsetzt, was der Tag begonnen, dann sucht der freiherrliche Professor Alles auf, was singen kann, und bestürmt sie, Tiroler Lieder und Jodler zu singen, oder er telegraphirt in alle Ortschaften um Zitherspieler und Sänger, sich und Anderen eine Freude zu bereiten mit den herrlichen Liedern der Alpen, die doch eine so ganz andere Welt sind als die ungarische Heimat und deren Musik.[4]

2 „A közoktatásügyi miniszter mint turista", *Vasárnapi Ujság*, 1894. június 17., 405, 2. hasáb.

3 A részlet Ormos Tamás fordítása. Wolfgang Strobl, *Báró Eötvös Loránd és leányai, Ilona és Rolanda a Dolomitokban,* ford. Ormos Tamás, szerk. Kis Domokos Dániel és Kemény András (Budapest: Eötvös Loránd Geofizikai Alapítvány, 2023), 37.

4 „Minister Baron Lorant Eötvös in Tirol", *Neue Freie Presse*, 13. Juni 1894., 6, https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nfp&datum=18940613&seite=6&zoom=33.

Magáról a citeráról pedig egy korabeli, 1889-ből való szakcikkben olvassuk:

> In den Alpen ist es die Zither, welche mit ihren schlichten Weisen dem Sohne des Hochgebirges manche Stunde verkürzen hilft.[5]
> [Az Alpokban ez a citera egyszerű dallamaival segít a magas hegyek fiának sok órát lerövidíteni.]
>
> Im Zitherspiele findet das Bedürfniss, die Sehnsucht, Freude und Schmerz in Tönen zum Ausdruck zu bringen, in ureigenster Weise Befriedigung. Die Zither ist so recht das Instrument der Alm. Dort, sowie auch im abgeschlossenen Hochgebirgsthale war ihre Heimat schon vor vielen Jahrhunderten; dort ist sie, die sich auch in die Städte verirrt hat, noch zu Hause.[6]
> [A citerajátékban az igény, hogy a vágyat, az örömöt és a fájdalmat hangokban fejezzük ki, önmagát kielégíti. A citera valóban az alpesi legelő hangszere, otthona is ott volt, akárcsak a körülzárt magashegyi völgyben, sok évszázaddal ezelőtt; Ő, aki szintén eltévedt a városokban, még mindig otthon van ott.]

S ha el akarjuk képzelni, hogy nézhettek ki Eötvös idejében a környékbeli citerások, legjobban talán a tiroli paraszcsaládból származó Franz *Defregger* (1835–1921) *Citerajátékos* (*Der Zitherspieler,* 1876) című olajfestményét érdemes magunk elé idéznünk (lásd a következő lapon). A két ifjú hölgy akár – kis túlzással – Eötvös Rolanda és Eötvös Ilona is lehetne, kik apjukat, „kispapát" gyermekkoruk óta elkísérték *Schluderbach*ba, majd a hegymászások lelkes résztvevői, később pedig újabb, már önálló sziklamászó bravúrok véghezvivői lettek. Előttük pedig a festményen egy Eötvös kedves kutyájához hasonló tacskóval, vadászebbel.[7] – Ennek a festménynek és jelenetnek egyébként akkora sikere volt, hogy az erről készült metszetet is leközölték, illetve terjesztették.[8]

5 Hermenn Ritter, „Musik in den Alpen", *Zeitschrift des Deutschen und Oesterrischen Alpenvereins* 20 (1889): 160–168, 162, https://bibliothek.alpenverein.de/webOPAC/01_Alpenvereins-Publikationen/01_AV-Jahrbuch/AV_Jahrbuch_020.1889-web.pdf.

6 Uo., 164.

7 Franz von Defregger, *Der Zitherspieler*, 1876: https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Franz_von_Defregger_Der_Zitherspieler_20124.jpg.

8 https://www.copperprint.de/products/der-zitterspieler-genre-franz-von-defregger; https://www.europeana.eu/en/item/15508/DG2020_12.

1. kép
Franz Defregger (1835–1921) *Citerajátékos* (*Der Zitherspieler,* 1876)[9]

*

A jellegzetes „hasas" stájerciterán játszó muzsikusok jelenlétének egy másik bizonyítéka Gustav Mahlernek, a híres zeneszerzőnek húgához, Justine-hez írt egyik levelének részlete. – Közismert, hogy Mahler nyaranta gyakran megfordult Toblachban, nagy kultusza is van ott a zeneszerzőnek mind a mai napig. 1901. július 20-án, a környéken túrázva épp a közeli Schluderbachban tartózkodott, levelében viszont így panaszkodik:

> Majd zivatarok folyamatos záporokkal. Abban a házban kellett maradnom, ahol citerakoncert volt. A látszólag [!] nagyon művészetkedvelő társaság, kiket na-

9 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/Franz_von_Defregger_Der_Zitherspieler_20124.jpg.

gyon serkentettek az élvezetek, így ½ 12-ig élénk mulatság zajlott nagy zajjal párosítva – be kellett zárni néhány ablakot a kis szobában.[10]

Eötvös Loránd népzene iránti szeretetének ez az egyik ismert megnyilvánulása. A másik pedig két fénykép, melyeket mint korának híres „amatőr fotográfusa", maga készített pestszentlőrinci villájának kertjében, még az 1880-as évek elején. A két fénykép, kicsit más szögből, ugyanazt ábrázolja, azaz két zenészt. Népzenészek, vagyis nem klasszikus dallamokat játszó, egyszerű emberek. De kik is ők, s milyen hangszeren játszanak? – Első ránézésre is látszik, hogy egy dudás és egy sípos, de miféle dudás, miféle sípos?

2. kép
Zenészek. Eötvös Loránd fényképe[11]

10 A levelet közli: Wolfgang Strobl, *Zu Gast in Schluderbach (*Innsbruck, 2017), 306. Vö. Gustav Mahler, *„Liebste Justi!": Briefe an die Familie*, hrsg. Stephan McClatchie (Bonn: Weidle Verlag, 2006), Nr. 486.

11 Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Eötvös Loránd fényképei. MMKM_TTFGY_2019_1_559

3. kép
Zenészek. Eötvös Loránd fényképe[12]

Kis kutakodás után, melyet nyilván e sorok írója helyett a dudaszakértők rögtön megmondtak volna, sajnos ezek sem magyar zenészek… Ahogy a citerások sem magyarok, hanem a magyartól erősen eltérő formájú hangszert használó tiroli muzsikusok voltak, a villa előtt álló két férfi is külföldi. Méghozzá az egyik szicíliai vagy dél-itáliai *zampognaro*, ahogy ez megállapítható jellegzetes formájú hangszeréről, s a másik, a vele egy zenekart alkotó fúvósé pedig egy oboaféle hangszer, a *piffero* – dél-itáliai nevén *ciaramella* vagy *pipita* játékosa.[13]

A duda valamilyen változatát egykor minden olaszok lakta területen használták, a *zampogna* néven ismert változat[14] azonban hagyományosan Rómától

12 Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Eötvös Loránd fényképei. MMKM_TTFGY_2019_1_562

13 Loch Gergely, „»Nyomd a gombot«: Egy százéves magyar mém", *Magyar Zene* 58, 1. sz. (2020): 67–88, 81. Korabeli fényképen lásd Giorgio Semmer (1834–1914) *Zampognari* című színezett fényképét: https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Sommer,_Giorgio_(1834-1914)_-_n._2796_-_Zampognari.jpg.

14 „A *zampogna* – a latin symphonia szó származéka – tág értelemben bármilyen fajta duda olasz neve, az Itáliában használatos más dudanevekhez – a *cornamusá*hoz, a *piv*ához és a

4. kép
A pestszentlőrinci Eötvös-villa. Eötvös Loránd fényképe[15]

délre volt jellemző, illetve jellemző ma is. A *zampognák*on a játékos két kezét két külön dallamsíp foglalja le, ezért az egyes sípok hangterjedelme csupán kvint – dúr pentachord hangkészlettel, esetenként felemelt negyedik fokkal – vagy legföljebb szext. Az utóbbi esetben a hangkészlet az alsó vezetőhanggal bővül.[16]

A házról házra járó, kéregető olasz, azaz magyarul „talján" vándordudások a XIX. század második felében, s a XX. század elején bukkantak fel s váltak ismertté Magyarországon, ahogy azt Loch Gergely vonatkozó tanulmánya is bizo-

*baghèt*hez – hasonlóan. A különböző elnevezések lokális használata miatt azonban azok szűkebb értelemben konkrét helyi dudatípusokat is jelentenek. Tanulmányomban a *zampogna* szót a szűkebb értelemben, a dél-itáliai duda-típusok összefoglaló neveként használom." Loch, „»Nyomd a gombot«", 81, 34. lj.

15 MMKM_TTFGY_2019_1_2579.

16 Uo., 67–88.

nyítja.[17] Nyilván a polgári jólétről árulkodó Lónyay-telepet is végigjárták, s talán kézről kézre adták őket az ottani jószándékú, művelt, értelmiségi villalakosok.

A villa története jól adatolható. Évekkel később, hogy a svábhegyi Eötvös-villát – a még ma is álló Karthauzi lakig lenyúló hatalmas telekkel együtt – az édesapa, Eötvös József halála után a család eladta a fogaskerekűt építő társaságnak, 1882-ben Eötvös Loránd egy hatalmas telken lévő impozáns villát vásárolt Pestszentlőrincen, az akkori „Szent Lőrinc puszta Villatelepen", tehát az akkoriban kiépülő úgynevezett Lónyay-telepen, a Gyöngyvirág utcában. A házat 1938 után lebontották, a telket fölparcellázták. Ezért is különösen érdekesek Eötvös erről fennmaradt fényképei. Az olasz zenészeket ábrázoló fényképeken jól látszik a villa egy része, s a kedves pad, hol annyiszor ült az akkor még fiatal Eötvös házaspár. Az idilli hangulatot egy további fényképpel is bemutatjuk.

Innen járt be Eötvös tavasszal és ősszel az egyetem D épületébe – lovon, ott lévő hivatali lakásába, és természetesen óráit megtartani az ízig-vérig igazi sportember.

5. kép

Eötvös Loránd Kevély nevű arab telivér lován, a pestszentlőrinci villa kertjében. A háttérben a két Eötvös lány, Ilona és Rolanda. Eötvös Loránd fényképe.[18]

17 Uo., 79–80.

18 MMKM_TTFGY_2019_1_1462.

S hogy záráskép egy komolyzenei vonatkozás is legyen: az Eötvös családdal, az édesapa, Eötvös József mellett a nagybácsival, Rosty Pállal is barátságot ápoló Liszt Ferenc is felhasználta az olasz dudamuzsikát az 1866-ban befejezett *Krisztus* oratóriumban,[19] noha Eötvös Loránd az általa megörökített zenészektől nyilván nem a karácsonyi és más nagyobb ünnepkörökhöz fűződő olasz pásztorzenét hallotta. Bár ki tudja?...

6–7. kép

Schluderbach és a Monte Cristallo Schluderbach felől. A szerző felvételei (2019)

19 Riskó Katalin, „Zampognarók, pifferarók és más zarándokok Liszt *Christus*ában", *Magyar Zene* 49, 2. sz. (2011): 163–177.